

RECHTVAARDIGHEID EN MAATSCHAPPELIJKE MACHTELOOSHEID.

Over de gelijkheidseis en het afgunstmotief in sociale bewegingen

In talrijke neo-conservatieve en neo-liberale geschriften — Flew, Hayek, Nozick, Moynihan — wordt een frontale aanval gericht tegen de eis om meer maatschappelijke gelijkheid omdat die zowel de economische efficiëntie teniet doet — en dus oorzaak is van de huidige economische crisis — als gebaseerd is op een aantal irrationele motieven zoals intellectuele machtswellust en afgunst vanwege de zwakkeren en uitgaat van een geheel verkeerde mensopvatting. Een argumentatie tegen dit anti-egalitaireisme ontwikkelde ik elders (Raes K., 1983). Hier wens ik in te gaan op enkele sociologische en sociaal-psychologische studies die precies het afgunstmotief verbinden met sociale bewegingen die strijden tegen maatschappelijke ongelijkheid. Immers, zelfs indien het waar mocht zijn dat het streven naar gelijkheid is ingegeven door gevoelens van afgunst — Nietzsche's slavenmoraal — dan nog volgt daar niet uit dat afgunst noodzakelijk *irrationeel* is. Integendeel lijkt het me mogelijk en door studie van concrete strijdvormen, terechte van niet terechte afgunst te onderscheiden. Ik wil betogen dat de relatie tussen afgunst (of moreel verantwoorde verontwaardiging, al naargelang van de evaluatie) en rechtvaardigheidsoordelen juist is, maar dat die relatie niet tot gelijkheidsdenkenbeelden is beperkt : ook beginselen als het 'verdienste-beginsel' zijn op afgunst gebaseerd, terwijl beginselen als 'verdelen volgens status' veeleer op 'jaloezie' berusten.

Afgunst en jaloezie kunnen we, op basis van Nozick (1974, 239), als volgt onderscheiden :

hij	jij
1. heeft het	hebt het
2. heeft het	hebt het niet
3. heeft niet niet	hebt het
4. heeft het niet	hebt het niet

Voor Nozick ben je afgunstig, wanneer je 4 prefereert boven 2, en tegelijk 3 boven 4. Jaloers ben je, wanneer je 1 en 3 boven 2 prefereert; je bent jaloers wanneer je vreest wat je hebt te kunnen verliezen aan een ander. Een jaloers iemand wil niet dat een ander bezit, wat hij/zij bezit, een afgunstig iemand wil niet dat een ander bezit wat hij/zij ook niet bezit en zou het liever zelf bezitten.

Het is meteen duidelijk dat jaloezie een gevoel is dat enkel aanwezig kan zijn bij mensen die iets (of veel van iets) bezitten, terwijl niet-bezittenden alleen afgunstig kunnen zijn; zij hebben niets om jaloers over te zijn. Dat wil echter nog niet zeggen dat bezittenden niet afgunstig kunnen zijn; er zullen er wel altijd zijn die meer hebben dan zichzelf. Wellicht is een belangrijk aspect in de ontwikkeling van het kapitalisme en de zogenaamde "protestantse ethiek" precies hier te vinden. "Spaarzaamheid" kan een mooie deugd lijken, maar indien het *motief* voor die spaarzaamheid precies gelegen is in de *jaloezie* dat anderen niet hetzelfde zouden verwerven enerzijds, de *afgunst* voor anderen die meer hebben anderzijds (cfr. *L'Avare* van Molière) dan wordt het al wat minder fraai. Maar laten we ons verder concentreren op het afgunstmotief van de zwakkeren.

1. Rechtvaardigheid als rationalisering van afgunst

In *'Het Ik en de Psychologie der Massa'* identificeert Freud het rechtvaardigheidsgevoel met het gelijkheidsstreven, en situeert hij de oorsprong van dit streven in de 'jaloezie' van ieder lid van de massa, en van ieder kind in een gezin, tegenover (de mogelijkheid van) bevoordeling van anderen :

"Wanneer men zelf al niet de meestbegunstigde kan zijn, mag tenminste ook geen van de anderen worden voorgetrokken." (Freud, 1960, p. 65)

Leden van de massa kiezen voor het maximum, dat met de grootste zekerheid kan worden verstrekt. Daarom zullen zij voor de gelijkheid opteren.

"Wanneer een drift, zoals gewoonlijk, vatbaar is voor verschillende wijzen van uiting, kunnen wij ons er ook niet over verbazen dat die uiting tot stand komt, waarmede de mogelijkheid van althans een zekere bevrediging verbonden is, terwijl een andere, zelfs een meer voor de hand liggende, achterwege blijft omdat de reële omstandigheden de bereiking van haar doel onmogelijk maken." (Freud, 1960, p. 65)

Freud zegt niet dat die berekening irrationeel is; als lid van de

massa handelt een individu alleen vanuit een andere gezichtshoek, dan degene die hij als 'individu' gewend is te hanteren. De gezichtshoek van de massa-mens, is de sociale rechtvaardigheid. "Sociale rechtvaardigheid betekent dat men zelf van veel dingen afstand doet, opdat ook de anderen er afstand van zullen doen, of, wat op hetzelfde neerkomt, ze niet kunnen eisen. Deze eis van gelijkheid is de wortel van het sociale geweten en plichtsbesef... Het sociale gevoel berust dus op de omkering van een aanvankelijk vijandig gevoel in een positieve binding, welke het karakter heeft ener identificering." (Freud, 1960, pp. 66–67)

Wanneer we Freuds gedachtengang reconstrueren, dan wordt het volgende geponoerd :

a) er is een gevoelen van afgunst, nijd of jaloezie (Freud gebruikt ten onrechte die termen door elkaar) vanwege het oudere tegenover het jongere kind – mbt. bevoordeling door de ouders – en van ieder lid van de massa tegenover ieder ander lid van de massa – mbt. bevoordeling door de ander; in feite wil men de ander of diens bevoordeling vernietigen.

b) omdat wordt ingezien dat het eigen streven naar bevoordeling (of naar benadeling van de ander) geen of weinig kans maakt, wordt geopteerd voor een maximin-strategie nl. een universaliseerbaar verdeelcriterium, in een situatie waarin men de eigen kansen minimaliseert; dat criterium is, aldus Freud, de gelijkheid.

c) de eis tot een gelijke behandeling (door de leider of ouder) resulteert aldus, niettegenstaande zij op vijandigheid berust, in een maximale groepscohesie (een 'counterfactual' dus)

Die gedachtengang vinden we ook terug in de verdediging, die John Rawls in *A Theory of Justice* voor zijn rechtvaardigheidsbeginselen opbouwt. Daar stelt hij dat zijn maximin berust op een pessimistische visie; men gaat er, om rechtvaardigheidsbeginselen voor een maatschappij te vinden, liefst van uit dat men in de minst voordelige positie in die maatschappij terecht komt. Die kan men zich imaginair voorstellen door een maatschappij waarin je vijanden aan de macht zijn. Een vijand zal proberen je een zo slecht mogelijke positie te geven. De rationaliteit waarop Freud het gelijkheidsbeginsel fundeert, is dus identiek aan de rationaliteit, waarop Rawls zijn rechtvaardigheid fundeert. Regels zoeken die kunnen beletten dat je vijand de kans krijgt je te vernietigen, ziedaar de 'rationaliteit' van rechtvaardigheidsclaims. En waarop is dergelijke rationaliteit anders gebaseerd dan op afgunst, de vrees dat anderen de kans krijgen meer te profiteren dan jijzelf! Maar, is dit eigenlijk wel zo irrationeel, zo'n uiting van decadentie en slavenmoraliteit als Nietzschees suggererde?

Het valt niet te loochenen dat rechtvaardigheidseisen, gebaseerd op gelijkheid (behalve dan het non-agressie beginsel in de klassieke 'rule of law' doctrine) meestal door de zwakste groepen worden geformuleerd. Geen reden echter om niet te stellen dat ze gelijk hebben ook, dat ze *redelijke argumenten* hebben daarvoor.

Zo onderzocht Siri Naess de rechtvaardigheidsargumenten van leerlingen in klasverband (Naess, 1970, geciteerd in Schuyt, 1971 pp. 179 e.v.) op grond van Piagets denkbeelden over de morele ontwikkeling van het kind. (Piaget, 1977) Hij vroeg zich af in welke situaties en door welke leerlingen gelijkheids- resp. evenwichtsdenkbeelden gebaseerd op ruil mbt. rechtvaardigheid zouden worden verdedigd. Hij onderzocht volgende 6 klassituaties: (1) de verdeling van zitplaatsen in de klas, (2) het stellen van vragen aan de leerlingen, (3) het verrichten van zekere 'taken' (bord schoonvegen bijv.) voor de onderwijzer(es), (4) het uitdelen van lof en beloning, (5) het uitdelen van straf en berisping, (6) het geven van punten.

De leerlingen werd gevraagd op basis van welk beginsel hun onderwijzer(es) moest te werk gaan, en hoe er in werkelijkheid werd tewerkgegaan. Naess leidde uit zijn enquêtes 5 rechtvaardigheidsmodellen af, die varieerden al naargelang van het toepassingsgebied: (a) het gelijkheidsbeginsel, (b) het behoeftebeginsel, (c) het kwalificatiebeginsel, (d) het objectieve prestatiebeginsel en (e) het subjectieve verdienstebeginsel.

Uit de interviews bleek dat de leerlingen (1)–(b), (2)–(a), (3)–(a), (4)–(e), (5)–(d) en (6)–(e) het meest vermelden; (c) kwam niet significant voor. De onderwijzers/onderwijzeressen bleken geen opmerkelijk andere keuzen te maken dan de leerlingen. Naess besluit dan ook: "According to some theorists the term "justice" has no definite meaning, being related to any kind of principle, even to principles of status. This contention was not supported by our findings. What we did find was that arguments of justice were almost always arguments for equality or for merit, very seldom for equal need and never for equal qualification." (Naess, 1970, geciteerd in Schuyt, 1971, p. 180)

Naess onderzocht tevens welke leerlingen het meest het gelijkheidsargument, en welke het meest het prestatiebeginsel hanteerden. De "minder knappe" leerlingen noemden vaker gelijkheidsargumenten (66 %) dan de "meer knappe" (51 %). Dit verschijnsel werd geanalyseerd in relatie met de beoordeling die onderwijzers/onderwijzeressen er zelf op nahielden over hun leerlingen. Toen bleek dat het vnl. de "minder knappe, negatief beoordeelde" leerlingen waren die het meest op gelijkheidsar-

gumenten een beroep deden, terwijl er nauwelijks verschil te merken viel tussen "knappe en minder knappe" leerlingen, die door de onderwijzers/onderwijzeressen positief werden beoordeeld, evenmin als tussen "minder knappe" positief beoordeelde en "knappe" negatief beoordeelde leerlingen. Het was m.a.w. niet zozeer de intelligentie, dan wel de sociale reacties van de omgeving die invloed uitoefenen : "This supports our contention that it is not the intellectual shortcomings as such, or at least not exclusively, that account for the less competent student's greater tendency to express ideas of justice. Rather it is the social implications of being unsuccessful in class." (Naess, 1970, geciteerd in Schuyt, 1971, p. 181).

2. De "defences of the weak"

Het is m.a.w. een objectieve situatie van "zwakte", gecombineerd met een subjectief ervaren dat dit binnen het relevante milieu tot een negatieve beoordeling aanleiding geeft, waarin het verdedigen van de "gelijkheid" zijn oorsprong vindt. Het onderzoek van Naess moet natuurlijk in zijn context worden geplaatst : het betreft een Westerse klassituatie, daarin staat de overdracht van kennis en de receptiviteit voor die kennis vanwege leerlingen centraal. Er is (cfr. Freud) daarin één leider met een enorme macht : de onderwijzer/onderwijzeres. Het milieu is bovendien competitief; het 'doel' is, in de eerste plaats kennis te reproduceren. Diegenen die daar minder toe in staat zijn én aanvoelen dat zulks door "de leider" negatief wordt gevaloriseerd, zullen dit opvangen door een abstract gelijkheidsbeginsel voorop te stellen, in hun verhoudingen tot de "leider", omdat dit hen de grootste kwantiteit voordelen verzekert. De eis voor gelijkheid is hier dus tegelijk een eis om "veiligheid" en "zekerheid" tegenover een leider, die hen negatief apprecieert, en ten gevolge daarvan wellicht niet ten onrechte ervan wordt verdacht anderen een preferentiële behandeling te geven.

Precies tot een dergelijk besluit kwam T. Mathiessen in zijn onderzoek naar o.a. de rechtvaardigheidsopvattingen van mensen in een "totale institutie" : een gevangenis. (Mathiessen, 1972). Volgens de auteur worden gelijkheidsargumenten, en rechtvaardigheidsargumenten in het algemeen, het meest typisch gehanteerd door mensen in een zwakke sociale positie. Zij die afhankelijk zijn van de beslissingen van een (totale) machthebber, voelen zich overgeleverd aan de discretionaire macht van die machthebber, tenzij verdeelcriteria zeer nauwgezet kunnen worden

vastgelegd. Het gelijkheidscriterium beantwoordt aan die voorwaarde :

- mechanische (formele) gelijkheid is een eenvoudig criterium
- mechanische gelijkheid is een controleerbaar criterium, en wel: controleerbaar door iedereen.

- mechanische gelijkheid ten slotte is een criterium dat voor de zwaksten een maximum aan voordelen oplevert.

Mathiessen onderzocht de meningen van gevangenen vooral mbt. wat hij 'censoriousness' noemt : i.p.v. solidariteitsgevoelens tussen de gevangenen onderling ontwikkelt zich tevens een functioneel alternatief voor hun onvrije situatie, door het ontwikkelen van een hyper-kritische houding t.o.v. de beslissingen van de gevangenisdirectie en de bewakers. Die worden continu gewezen op de regels die zij beweren voor te staan. Ieder geval van normoverschrijding wordt kritisch gesignaleerd om de machthebbers erop te wijzen dat bepaalde beslissingen niet (kunnen) terecht zijn, gegeven de door hen verdedigde rechtvaardigheidsregels. Mathiessen kwam tot 4 rechtvaardigheidsbeginselen, die in die "censoriousness" werden gehanteerd. (Mathiessen T., 1972, pp. 153 e.v.)

a) het (strikte) gelijkheidsbeginsel. Dit beginsel werd vnl. relevant geacht voor de strafmaat en de verdeling van beloningen en straffen. Wanneer de gevangenis-staf in het toekennen van verloven niet de strikte gelijkheid volgde (omdat de psychiater "heropvoedingscriteria" relevanter achtte) dan werd zulks hevig bekritiseerd. Strikte gelijkheid werd ook voor de strafmaat verwacht; alleen de objectieve aard van de gepleegde daad mag daar een rol bij spelen; vormen van zgn. "geïndividualiseerde behandeling" waren uit den boze.

b) het anciënniteitsbeginsel. Dit gold vnl. in zaken als het verdelen van de gemakkelijke baantjes en zekere voordelen in het gevangenisstelsel. Zij die het langst "zitten" hebben het meeste recht op zekere faciliteiten. Het anciënniteitsbeginsel werd als kritisch beginsel gehanteerd, op momenten waarop de staf precies het "verdienste-criterium" hanteerde; gedetineerden die het "braafst waren", hadden recht op de voordelen.

c) het beginsel van de minimumvereisten. Op dit beginsel werd een beroep gedaan waar de gedetineerde erop wijst dat hij (1) zich toch duidelijk objectief aan de regels gehouden heeft of (2) toch in ieder geval minder slecht handelt dan de 'anderen'. De gedetineerde claimt rechten op grond van vergelijkingen met een "minimum".

d) het prestatiebeginsel. Wie zich goed gedraagt behoort daarvoor beloond te worden. Dat volgt uit de geformuleerde kritiek dat "If you make a lot of noise and trouble you get out faster than if you behave well... It does not pay to behave well". (Mathiessen, 1972, p. 159). Je goed gedragen moet iets opleveren; anders is het zinloos geweest.

Uit die beginselen kan men afleiden dat zij vaak onderling conflicteren. Wanneer de machthebber het ene criterium laat doorwegen, zal hij worden bekritiseerd op grond van een ander criterium. De verdedigde beginselen spelen m.a.w. tegelijk een zekere rol als "identiteits-verdedigers", als profileringen dat men, tegenover een totale machtsinstantie niet zomaar alles slikt.

Ondergeschikten aan een machtsinstantie die zij niet kunnen wijzigen, eisen, wegens hun zwakke positie, een zo simpel mogelijk criterium omdat het de beslissingen van de machtsinstanties voorspelbaar maakt, wat hen een grotere veiligheid en een grotere zekerheid oplevert. "Inmates do not prefer or want stricter rules about inmate behaviour. What they want are essentially stricter rules for staff decision." (Mathiessen T., 1972, p. 164). Rechtvaardigheidsregels hebben dus ook tot functie de zekerheid over de te volgen regels te vergroten. De macht van een machthebber vergroot immers wanneer hij geen regels hoeft na te volgen, een louter discretionaire macht heeft.

Mathiessen wijst ten slotte op de mogelijkheid om zijn bevindingen naar andere maatschappelijke contexten toe te veralgemenen. Zijn boek noemt niet voor niets "The defences of the weak". Zo wijst hij op de "werkgevers-werknemersverhoudingen in een bedrijf". Hij formuleert als hypothesen: (a) Dat, wanneer de onderhandelingspositie van de arbeiders zwak staat, "censoriousness" waarschijnlijker is als arbeiderssolidariteit en collectieve actie. Bij gebrek aan een stevige onderhandelingspositie zullen de arbeiders, in de eerste plaats de bedrijfsleiding bekritisieren om haar inconsequenties, bij het navolgen van de regels, (b) Ook wanneer het sociaal aanzien van de groep geringer is, is de "censoriousness" waarschijnlijker als solidariteit. Dat is ten slotte ook het geval wanneer (c) de subculturele traditie van een groep (bijv. een zekere strijd-traditie) minder duidelijk aanwezig is (Mathiessen, 1972, pp. 218 e.v.)

Uit de onderzoekingen van Naess en Mathiessen kunnen we afleiden :

- dat de gelijkheidseis steeds ook fundamenteel verbonden is met de zekerheidseis; zij is a.h.w. verbonden met een vraag om een "rule of law" : een regime met duidelijke, gekende en controleerbare regels. De gelijkheidseis heeft in beide door de auteurs

onderzochte contexten niets met een bezitsegalarisme te maken, en evenmin met een kwestie van "intrinsieke rechten". - dat de gelijkheidseis wordt gesteld tegenover een min of meer "totale machtsbron", een onderwijzer(es), een gevangenisdirectie. Gelijkheid wordt geëist in de behandelingen door een machtsbron, tegenover een geheel aan ondergeschikten.

Dit is minder het geval voor de onderzoeken naar "relatieve ontbering" en haar verhouding tot het formuleren van rechtvaardigheidsbeginselen.

3. Rechtvaardigheid versus solidariteit.

We wijzen erop dat, terwijl Freud rechtvaardigheid én solidariteit fundeert in het gevoelen van afgunst, Mathiessen eerder de tegenstelling benadrukt tussen solidariteitsgevoelens enerzijds, rechtvaardigheidsoordelen anderzijds. (cfr. ook Eckhoff, 1974, p. 356). Rechtvaardigheidseisen worden als "censoriousness" geformuleerd in toestanden waarin de solidariteit gering of onbestaande is. Zij vormen daarop een *functioneel alternatief*.

Rechtvaardigheid eist een tegenover een machthebber, (a) én om diens handelen meer controleerbaar en voorspelbaar te maken (b) en uit een vrees voor of een gevoelen van afgunst tegenover bevoordeling van de ander (c) én om de eigen zelf-identiteit (het zelf-respect) te manifesteren. Terwijl men rechtvaardigheid eist tegenover een machthebber is solidariteit een gevoelen en/of een eis die men tegenover de eigen groep (de 'peer group') formuleert. Zo kan men zich fundamenteel solidair verklaren met de eisen die een eigen 'peer group' formuleert, terwijl men rechtvaardigheid zal eisen wanneer een andere groep blijkbaar bevoordeeld wordt; iets dergelijks meent Eckhoff te kunnen vaststellen t.a.v. de ambiguë attitude van de meeste mensen tegenover het verschijnsel van de belastingontduiking. (Eckhoff T. 1974, p. 361 e.v.)

Volgens Mathiessen en Eckhoff leiden rechtvaardigheidseisen in de actuele laatkapitalistische maatschappij niet zelden tot *bureaucratisering*; de strijd tegen eender welke vorm van "*i-legitimate patriarchy*" leidt ertoe dat staatsapparaten en andere machtsapparaten steeds minder 'speelruimte' hebben om discretionair belissingen te treffen. Rechtvaardigheid is 'rule-oriented'; verschillen in behandeling moeten op grond van controleerbare regels kunnen gejustifieerd (Mathiessen, 1972, p. 179 e.v. en p. 215, cfr. ook Eckhoff, p. 13 pp. 13 e.v.)

Het is niet onwaarschijnlijk dat hier één van de redenen voor

Marx' verwerping van rechtvaardigheidsclaims moet worden gesitueerd; voor hem stond immers de objectieve klassensolidariteit centraal. Rechtvaardigheidsclaims zouden niet alleen (a) de arbeidersklasse verdelen, bovendien zouden zij (b) de legitimiteit van de machtsbron, tegenover wie een rechtvaardige behandeling wordt geëist eerder kunnen legitimeren als dat zij haar fundamenteel in vraag stellen (Raes K. 1983).

Solidariteit vertrekt niet van de gedachte dat alle sociale verschillen tussen mensen moeten kunnen worden verrechtvaardigd. In solidariteit wordt er, integendeel van uit gegaan dat één hoofdtegenstelling, alle andere verschillen tussen mensen irrelevant maakt. In solidariteit staat *lotsverbondenheid* centraal terwijl in rechtvaardigheid eerder *lotsvergelijking* op het voorplan komt te staan.

Beide gevoelens komen meestal tegelijkertijd voor. Het is dan ook geen toeval dat bijv. na de twee wereldoorlogen, waarin van het 'gewone volk' een fundamentele lotsverbondenheid werd geëist met het 'nationaal belang', vervolgens eisen voor sociale rechtvaardigheid en democratisering op het voorplan kwamen. (Therborn G., 1977). Het is de ervaring van de gevergdte solidariteit enerzijds, de feitelijke ongelijkheid anderzijds, die dan tot gevoelens van onrechtvaardigheid aanleiding geeft. Het is dan ook moeilijk beide gevoelens te discrimineren, zeker waar zij slechts als rationalisering in termen van 'solidariteit' of van 'rechtvaardigheid' worden geformuleerd.

Ook in de gevoelens van "relatieve ontbering" spelen gevoelens van solidariteit met de 'peer group' enerzijds, gevoelens van (on)rechtvaardigheid met de 'reference-group' anderzijds, gezamenlijk een rol. Bij gebrek aan uitgewerkt materiaal zullen we beide gevoelens verder dan ook gezamenlijk behandelen: rechtvaardigheidsoordelen kunnen én uit een groeps-solidariteit tegenover anderen, en uit een persoonlijk gevoel van benadeling, vernedering, uitbuiting enz. voortspuiten.

4. Rechtvaardigheid en relatieve ontbering.

De onderzoeken van Naess en Mathiessen betroffen relatief kleine, min of meer afgezonderde groepsverbanden, en wel, meer specifiek doel-groepsverbanden: een klas, een gevangenis. Een aantal onderzoekers hebben gelijkheids- en rechtvaardigheids-ideeën meer algemeen in verband gebracht met gevoelens van

"relatieve ontbering", "relative deprivation" (term, afkomstig uit Stouffers' onderzoek naar "The American Soldier"). Zo o.a. Ted Guur in *"Why Men Rebel"* (1970), W.G. Runciman in *"Relative Deprivation and Social Justice"* (1972), F.F. Piven & R.A. Cloward in *"Poor People Movements, why they succeed, how they fail"* (1977). Barrington Moore daarentegen stelde zich in *"Injustice, the social bases of obedience and revolt"* (1978) de vraag waarom mensen niet in opstand komen tegen een duidelijk onrechtvaardige situatie, en merkt daarbij op "... do the lower strata really give a damn about the reigning principles of legitimacy in their society?" (Barrington Moore, 1978, p. 89). Die vraag is feitelijk van aard. Zij kan door enquête-methodes waarop de meeste onderzoeken zijn gebaseerd niet worden beantwoord, want daarin zijn de vragen op dergelijke manier geformuleerd, dat er a priori een zeker "legitimiteitsconcept" bij de ondervraagden verondersteld wordt. De vraag of mensen, in hun werkelijke handelen, door dit of een ander rechtvaardigheids- of legitimiteitsbesef gemotiveerd worden blijft open. Overigens meent Barrington Moore, op grond van historisch materiaal zijn vraag positief te kunnen beantwoorden; mensen houden er wel degelijk een opvatting over de rechtvaardigheid op na, en die is meestal "backward looking": zij refereert aan een verleden (of verondersteld verleden) toestand: "They have been attempts to revive a social contract that had been violated". (Barrington Moore, 1978, p. 476).

Die these ligt ook aan de basis van het "relative deprivation"-onderzoek; er wordt vergeleken met een zekere toestand waartegenover de eigen situatie on-terecht blijkt te zijn. Er bestaat dus zoiets, in het denken van mensen, als een onderscheid tussen *terechte en niet-terechte afgunst*. Terechte gevoelens (als terecht opgevatte gevoelens) van relatieve ontbering refereren aan zekere als regel binnen een bepaalde gemeenschap opgevatte beginselen. Het is wegens het gevoel dat een regel werd overtreden, dat gevoelens van relatieve ontbering ontstaan, en niet wegens het loutere besef van een verschil in welvaart tussen de eigen positie, en die van anderen. Die regels, die op gewoonte berusten én als geregelde gewoonte worden opgevat normeren zekere verwachtingen, bepaalde "zekerheden". Waar de discrepantie tussen de verwachtingen en de feitelijke situatie merkbaar groot is, ontstaan gevoelens van "onrecht"; de feitelijke ongelijkheid wordt als niet-justifieerbaar, als illegitiem ervaren, op basis van beginselen, die als regel waren verondersteld te "gelden". "The reactionary peasantry, the affluent radicals, the respectfull poor, are familiar from the histories of many places and

times, and they all have in common that there is a discrepancy between their position of inequality and their acceptance of it." (Runciman W.G. 1972, p. 3).

Het gevoel van ongelijke "behandeling" berust niet op een abstracte gelijkheidsidee, maar wel op vergelijking van vergelijkbare maatschappelijke groepen; de rol van referentie-groepen is fundamenteel in het ontstaan van als onterecht ervaren gevoelens van (daarom) relatieve ontbering.

"Relative deprivation is defined as a perceived discrepancy between men's value expectations and their value capabilities. Value expectations are the goods and conditions of life to which people believe they are rightfully entitled. Value capabilities are the goods and conditions they think they are capable of attaining or maintaining, given the social means available to them." (Gurr T. 1970, p. 13)

Relatieve ontbering staat in nauw verband met afgunst – "terechte afgunst" – : iemand ervaart een relatieve ontbering : a) wanneer hij iets niet heeft dat hij zou wensen en zijn toestand vergelijkt met die van iemand anders, die het gewenste wel heeft. b) wanneer iemands verwachtingen hoger zijn dan die van een ander die zich in een gelijke positie bevindt. (Gurr T., 1970, pp. 10 e.v.)

In beide gevallen staat de vergelijking met de toestand van een ander – een persoon of een groep – centraal. Een persoon lijdt onder een gevoel van relatieve ontbering wanneer (1) hij een zeker x niet heeft (2) een ander (mogelijkerwijs hijzelf op een vroeger ogenblik) x wél heeft (of verondersteld wordt x te hebben) en (3) hij die x wil hebben en (4) meent gerechtigd te zijn op die x.

Telkens staat een zekere "reference group" centraal. Een referentie-groep kan in drie verhoudingen staan t.o.v. de betrokken persoon :

- als een "comparative reference group" : de groep waartegenover de persoon zijn toestand vergelijkt
- als een "normative reference group" : de groep waar de persoon zijn normatieve standaarden vandaan haalt
- als een "membership reference group" : de groep waarbinnen de persoon zichzelf situeert en vanwaaruit hij vergelijkt met andere groepen. (d.w.z. : hij kan zijn positie binnen de groep evenals de positie van de groep tegenover andere groepen vergelijken).

Onderzoek heeft uitgewezen dat mensen hun "comparative reference group" zelden op grote sociale afstand (qua rijkdom, status, macht enz.) "kiezen"; gelijkheid wordt gevraagd door

arbeiders uit de textiel tegenover arbeiders uit de staal, door intellectuelen in loondienst tegenover intellectuelen in vrije beroepen e.d.m.

"Most people's lives are governed more by the resentment of narrow inequalities; the cultivation of modest ambitions and the preservation of small differentials, than by attitudes to public policy or the social structure as such." (Runciman, W.G., 1972, p. 336).

Dat is voor het traditionele marxistische klassenbegrip niet onbelangrijk : daaraan ligt immers de these ten grondslag dat de arbeiders én hun normatieve en hun lidmaatschaps-referentiegroep in hun klasse situeren, terwijl ze de kapitalisten-klasse als hun comparatieve referentie-groep opvatten; klassebewustzijn is het bewustzijn van een fundamentele emancipatorische belangen-identiteit die zich tegenover een andere conservatieve belangen-identiteit profileert. (Cfr. Vilrockx J., 1981).

In periodes van snelle maatschappelijke verandering, wijzigen de opvattingen over terechte/resp. onterechte vormen van ongelijkheid en de gevoelens van relatieve ontbering meer. Niet alleen kan een gepercipieerde grote sociale mobiliteit leiden tot het verdwijnen van min of meer herkenbare comparatieve en/of lidmaatschapsreferentie-groepen, maar bovendien wordt de totale sociale structuur dan sneller ter discussie gesteld, als de oorzaak die belet dat de standaarden van de normatieve referentie-groep gerealiseerd worden. Gurr onderscheidt hier :

- decremental deprivation : de waarde-verwachtingen blijven constant, maar de waarde-realisatiemogelijkheden dalen (wat bijv. het geval is in periodes van economische crisis)
- aspirational deprivation : de waarderealisatiemogelijkheden blijven constant, maar de waarde-verwachtingen stijgen (wat bijv. het geval kan zijn in periodes van economische stagnatie, waarin de groei-verwachtingen echter blijven stijgen)
- progressive deprivation : de waarderealisatiemogelijkheden en de waardeverwachtingen stijgen (bijv. in periodes van economische groei met een snelle opwaartse sociale mobiliteit.) (Gurr T. 1970, p. 46).

Het besef van de *vermijdbaarheid* van een bepaalde toestand speelt steeds een centrale rol, en dat besef blijkt functie te zijn van economische en maatschappelijke lotsverbetering. Gevoelens van relatieve ontbering nemen toe, in de mate waarin ook de feitelijke maatschappelijke positie verbetert, er "rising expectations" tot ontwikkeling komen, omdat de verwachtingen blijkbaar worden ingelost. (Cfr. ook Davies, 1969, die dit aspect onderstreept in de ontwikkeling van revolutionaire bewegingen).

De tendens om maatschappelijke ongelijkheden te betwisten en te bestrijden neemt toe in frequentie, omvang en hevigheid, in de mate waarin (a) de mogelijkheden om ze te bestrijden objectief toenemen, (b) er een zekere objectieve lotsverbetering plaatsgrijpt en (c) er een verband wordt verondersteld tussen (a) en (b). Niet zelden wordt hierbij de groep die het snelst of het meest opvallend zekere sociale voordelen verwerft, tot normatieve referentiegroep voor lagere maatschappelijke groepen, terwijl binnen die snel opwaarts klimmende groep de waardeverwachtingen ook het snelst progressief evolueren. (Gurr T., 1970, p. 121).

Reeds De Tocqueville merkte op :

"Thus it was precisely in those parts of France, where there had been most improvement that popular discontent ran highest... Patiently endured so long as it seemed beyond redress; a grievance comes to appear intolerable once the possibility of removing it crosses men's minds... At the height of its powers feudalism did not inspire so much hatred as it did now the eve of the eclipse." (De Tocqueville, 1955, pp. 176-177).

Gelijkaardige vaststellingen werden i.v.m. de arbeidersstrijd gemaakt. (Groh, D., 1973). Terwijl die strijd in periodes van stijgende welvaart toeneemt (bijv. de periode 1880-1891), de periode 1960-1970) neemt hij af in periodes van objectieve welvaartsvermindering. Over de 30-er jaren schrijft Runciman : "But many of the victims of the Depression or even the majority, seem to have thought of themselves as victims of misfortune, rather than injustice." (Runciman W.G. 1972, p. 72)

Ongelijkheden moeten m.a.w. oplosbaar lijken en daarin spelen zowel objectieve factoren een rol als ideologische, m.n. media, politici, sociale hervormers enz.; het zijn zij die al of niet op de vermijdelijkheid of onvermijdelijkheid van een zekere situatie zullen wijzen. Een niet onbelangrijke factor in de actuele crisisbeleving !

"Although appeals themselves cannot create problems, they can call attention to problem situations, or reinterpret potential problem situations so as to create susceptibility." (Toch, H., 1965, p. 3).

Gurr onderscheidt verder nog 5 elementen die de verontwaardiging of de afgunst in een situatie van relatieve ontbering kunnen beïnvloeden :

1) de grootte van de discrepantie tussen de waarden waarop mensen aanspraak kunnen maken en de waarden die mensen menen te kunnen bereiken

2) het belang dat aan die waarden wordt gehecht ("the value salience")

3) de schaarste die er aan waarde-alternatieven bestaat

4) de hoeveelheid alternatieve wegen die er voorhanden zijn om de betreffende waarden te bereiken

5) de tijdsduur en/of het tijdsperspectief (Gurr, T., 1970, p. 59)

Wat dit laatste betreft wijst Gurr in de eerste plaats op het feit dat de intensiteit van een gevoel van ontbering invloed heeft op het al of niet voortduren van dat gevoel; er is een relatie tussen het tijdsperspectief en de grootte van het engagement dat in de strijd voor de opheffing van een zekere ongelijkheid wordt geïnvesteerd. Runciman wijst ook op het belang van het tijdsperspectief: de judeo-christelijke erfenis heeft een aanzienlijke invloed uitgeoefend op de Westerse tijdsvisie (cfr. Cohn, N., 1957 over millenaristische bewegingen) die op haar beurt ideeën over de vermijdelijkheid resp. onvermijdelijkheid van maatschappelijke omstandigheden beïnvloedt (Cfr. Braudel F. die wijst op de gevolgen van zowel het verlengen/verkorten evenals het vertragen/versnellen van de historische, evenals van de individuele levenstijd op ideeën over de maatschappij en op haar veranderbaarheid en veranderlijkheid, Braudel, 1969, Barrington Moore, 1978, pp. 458 e.v.) (2)

Het ligt voor de hand dat mensen zich sneller en intenser zullen inzetten voor bijv. een rechtvaardiger maatschappelijke ordening, wanneer ze tegelijk ervan overtuigd zijn dat die inspanningen een resultaat zullen hebben binnen hun individuele levenstijd (Gurr, 1970, p. 71). Tegelijk is dit verbonden met de perceptie van de discrepantie tussen de bereikte en de (nog) te verwachten waarden. Beide aspecten liggen o.i. aan de basis van het relatieve falen van revolutionaire bewegingen in Noord-Amerika en West-Europa. Enerzijds werd de strijd voor 'het' socialisme programmatisch (ook bij de revolutionaire groepen zélf) een 'beweging op lange termijn', anderzijds verminderde, door de stijging van de levensstandaard, de discrepantie tussen 'wat het socialisme zal brengen' en wat de arbeiders feitelijk reeds verworven hadden. Er ontstaat aldus een breuk tussen de waarden die zekere doelorganisaties pretenderen na te streven, en de feitelijke functionaliteit van die doelorganisaties (als vakbonden en partijen).

In deze context is het tevens van belang de invloed te onderstrepen van historisch-deterministische opvattingen over het maatschappelijk gebeuren en de wil de heersende orde te veranderen; hoe contradictorisch ook, toch blijkt (ook Gramsci wees

daar reeds op) dat hoe groter de overtuiging is dat het kapitalisme *onvermijdelijk* ineenstorten zal, hoe groter tegelijk het *voluntaristisch engagement* is om tegen de maatschappelijke orde ten strijde te trekken, terwijl omgekeerd het ontberen van een dergelijk onvermijdelijkheidsperspectief het engagement tegelijk afzwakt (terwijl eigenlijk pas dan voluntaristisch engagement werkelijk betekenisvol is; dan komt het immers "op de *wil* tot veranderen" aan).

In de legitimering van gevoelens van relatieve ontbering, en van strijdvormen daartegen moet dan ook steeds het onderscheid worden gemaakt tussen de legitimeringen die organisaties — en hun leiders — formuleren, en de werkelijke motieven. (Piven F.F. & Cloward R.A. 1977, pp. 20. e.v.). In beide gevallen kunnen zij in termen van 'rechtvaardigheid' zijn geformuleerd, maar daarom is de betekenis en de inhoud van datgene waarnaar 'rechtvaardigheid' verwijst nog niet identiek. Méér, volgens Piven & Cloward vormt het 'juridiseren' van een strijdvorm, een rebellie, vaak juist een methode vanwege ofwel de (meer behoudsgezinde) leiders van de opstandige groep om de strijd in beheersbare banen te leiden, (dat kan ook gebeuren door de machthebbers waartegen de opstand gericht is) ofwel een methode vanwege zekere groepen om hun belangen, aan de hand van de strijd van de volkslagen vooruit te helpen. (cfr. Franse Revolutie). Het 'vertalen' van de strijd in termen van rechtvaardigheidsclaims zou dan én de macht waartegen de eisen geformuleerd worden weer in haar legitimiteit herstellen, én de mogelijkheid bieden het conflict te herleiden tot gekende en behandelbare proporties. Die stelling moet echter tegelijk gecombineerd worden met het feit, dat het vaak precies de volksklassen zijn, die nog het meest in de legitimiteit (d.i. de morele autoriteit) van de machthebber (bijv. de koning) geloven en hun verontwaardiging over hun onterechte behandeling of levensomstandigheden, precies richten naar een volgens hen 'niet-gecorrumpeerde machtsinstantie'. (cfr. Rudé G., 1973, o. 65). Het 'vertalen' van de strijd in rechtvaardigheidsclaims is ook een appèl formuleren in termen van universele of universaliseerbare claims; de relatieve ontbering wordt opengetrokken tot een vertoog waarin op 'universele rechten van de mens' beroep kan worden gedaan. (3)

Uit Cantrils' onderzoek "*The pattern of human concerns*" (1965) kan men opmaken dat over de hele wereld mensen economische waarden het "meest belangrijk" vinden, maar het is, zo menen we, op basis daarvan ten onrechte te besluiten dat "... In any heterogeneous population, the intensity of relative

deprivation is greatest with respect to discrepancy affecting economic values, least with respect to participation, self-realisation, status, or ideational coherence values." (Gurr, T., 1970; p. 71). Wanneer mensen op een enquête-vraag als "wat vindt u echt belangrijk in uw leven, en wat zijn uw wensen voor de toekomst" in ruime meerderheid antwoorden dat zij hun sociaal-economische welvaart het belangrijkste achten, dan volgt daar niet noodzakelijk uit dat (a) gevoelens van relatieve ontbering in de eerste plaats optreden als gevolg van 'economische waarden' en (b) dat 'belangrijk' identiek zou zijn aan 'meest gewaardeerd' en (c) dat in het feitelijke gedrag van mensen het de discrepantie mbt. economische waarden zou zijn, die tot 'opstand' of 'verzet' aanleiding geeft. (4) (5)

Die problematiek is voor de vraag naar de verhouding tussen afgunst, relatieve ontbering en rechtvaardigheid niet zonder belang. Zonder de symboolwaarde van een term als 'de rechtvaardigheid' te onderschatten (cfr. Gurr, 1970, pp. 193 e.v. over de rol van ideologische slogans) is het tegelijk duidelijk dat mensen niet voor 'de' rechtvaardigheid, maar wel voor datgene waarnaar die term verwijst, zullen ageren. Zoals het "liberté, égalité, fraternité" in de Franse revolutie, zo ook verwijst de actueel veel gehoorde claim voor "meer (sociale) rechtvaardigheid" naar een geheel van probleemsituaties, die moeilijk contextloos kunnen worden begrepen. Wanneer de grondstof-bezittende landen vandaag de dag, in het actuele wereldsysteem, een hogere prijs proberen te verwerven voor de grondstoffen die (toevallig) in hun bodem zitten, wat is daar 'rechtvaardig' aan? Wat is er 'rechtvaardig' aan een 'positieve discriminatie-regel' die zekere administraties verplicht minimaal x % zwarten, vrouwen of mindervaliden in dienst te nemen? Wat men rechtvaardig noemt hangt af van de relevante context en vooral, van de machts- en belangenconstellatie in die context.

5. De historiciteit van gelijkheidsclaims.

Dat geldt, in het bijzonder, voor het vaak gehekelde 'egalitarisme'. We stelden reeds dat de roep om meer gelijkheid zelden de bezitsegalaristische inhoud heeft, die auteurs als Hayek, Nozick of Flew haar toedichten (Raes, K., 1983). De eis voor gelijkheid kan een geheel aan probleemsituaties betekenen; behandeling van mensen t.g.v. zekere wetten, rechterlijke beslissingen, niet-bevrediging van primaire behoeften, arbitraire behandeling van mensen enz. Het bezitsegalarisme is veeleer een roep

om herstel van een "faire" economische uitgangssituatie geweest (zonder aan de vrije markt te raken) dan wel een roep waarin de gelijkheid in bezit om zichzelf en in zichzelf als goed werd beschouwd; tussen de eis om "gelijkheid" of om een "gelijke uitgangsspositie" is in die context dan ook geen wezenlijk verschil: dat is afhankelijk van de vraag wáár men de 'uitgangsspositie' situeert. (cfr. Schwartz, S., 1975).

De oorsprong van het behoeftenegalitarisme is van een andere aard. In de eerste plaats vormt het een aspect in quasi alle maatschappelijke ideologieën, in de vorm van een oproep t.a.v. noodlijdenden en behoeftigen. Vervolgens is het een uiterst belangrijk rechtvaardigheidsprincipe in plotse situaties van extreme schaarste (na natuurrampen of oorlogssituaties bijv.) Ten slotte is het een rechtvaardigheids criterium dat *naast* het verdienste-criterium in de laat-kapitalistische verzorgingsstaat een belangrijke rol is gaan spelen; het wordt niet als een *vervanging* van het dominerende verdienste-criterium opgevat, maar wél als de maatschappelijke basis van eender welk ander verdeel-criterium (Lockwood, D., 1966, Mann, M., 1973). In die zin is het ook verschillend van de caritas-gedachte, waarin het 'helping those in need' slechts een morele plicht is van de meest-begoeden. Het behoeftenegalitarisme, zoals het in tal van sociale zekerheids- en maatschappelijke bijstandswetten is geformuleerd daarentegen verleent een *recht* aan mensen op zekere voorzieningen, los van hun "verdiensten" (bijv. gezondheidszorg, kinderbijslag). Dergelijke regelingen (waarin "solidariteit" en "rechtvaardigheid" a.h.w. met elkaar versmelten) hebben minder met 'afgunst' te maken, dan wel met een gewijzigde visie op de taak van de 'maatschappij', en meer in het bijzonder van de 'staat'. Runciman spreekt van een ontwikkeling van een individualistisch wereldbeeld, waarin inter-menselijke ongelijkheden niet werden of moesten worden gejustifieerd, maar een meer 'communaal wereldbeeld' waarin gemeenschapswaarden een ruimere plaats verwerven. Hij noemt het een ontwikkeling van het 'liberty of opportunity' naar een 'equality of communal rights' (Runciman, 1972, p. 341). Het is precies die ontwikkeling die door de actuele sociaal-economische crisis niet alleen objectief in gevaar komt, maar bovendien op het ideologische vlak door het nieuw liberalisme wordt bestreden.

Ik wijs op dit belangrijke aspect van de maatschappelijke grondslag van het behoeftenegalitarisme omdat het licht werpt op de tendentieuze manier waarop Hayek, Friedman en Flew het egalitarisme als een "afgunst-ideologie" aftekenen. Ongetwijfeld

kunnen denkbeelden als het behoeftenegalitarisme voortspruiten uit afgunst, *maar dat geldt voor eender welk rechtvaardigheids-criterium*. Ook over het door Hayek (1960) en Flew (1980) verdedigde 'verdienscriterium' (objectieve verdienste, als resultaat van markt-gedrag : desert) kan worden gesteld dat het als een "afgunstige reactie" wordt geformuleerd, vanwege bepaalde maatschappelijke lagen, die minder 'aan de bak komen' wanneer een ander verdeelcriterium aan invloed wint. (cfr. Worchel P., Hester P.G. & Kapala P.S. 1974). In de actuele sociaal-economische crisis wordt niet alleen door de middenlagen een beroep gedaan op het "herstel van het verdienscriterium" dat volgens hen, als gevolg van de arbeidersstrijd voor een meer 'egalitaire sociale zekerheid' werd aangetast; tegelijk zullen bepaalde arbeiderslagen vanuit het verdienscriterium een kritiek formuleren op het vigerend sociaal-economisch bestel omdat het 'verdienscriterium' het in tijden van economische crisis, 'blijkbaar niet meer doet' (cfr. M. Mann, 1973). Bekwame of onbekwame arbeiders, "luie" of actieve arbeiders, gesyndiceerde of niet-gesyndiceerde arbeiders, zij worden allen op dezelfde wijze door de werkloosheid en door economische rationalisering getroffen. De interpretatie die van het verdienscriterium wordt gemaakt is m.a.w. in ruime mate beïnvloed door de maatschappelijke positie die men inneemt. Welke vormen van ongelijkheid men 'onrechtvaardig', 'onverdiend' of 'illegitiem' acht, is functie van de objectieve maatschappelijke plaats die men bekleedt evenals van de subjectieve interpretatie die men van die positie maakt. Het is hier dat objectieve factoren zeer belangrijk worden zoals *de manier waarop kàn geproduceerd worden*, gegeven een zekere technologie en gegeven een zeker natuurlijk milieu. Een zeker 'verdeelcriterium' moet tegelijk aan een vorm van 'efficiëntie' voldoen; wanneer een bepaalde verdeelwijze bijv. de 'produktiviteit' doet afnemen (een veel gehoorde kritiek op het systeem van sociale zekerheid vanwege bedrijfsleiders, de werkloosheidsvergoeding zou de 'stimulus' om nog te werken of om harder te werken doen afnemen, terwijl aan de andere kant de 'hoge belastingen' de bedrijfsleiders niet zouden motiveren tot een actief investeringsbeleid) dan kàn dit een argument zijn tegen die verdelingswijze. In technologisch weinig ontwikkelde gemeenschappen, die afhankelijk zijn van de produktie van zekere goederen die een grote bekwaamheid vergen (bijv. jacht, visvangst) zal een verdeelcriterium primeren waarin de 'besten' of de 'produktiefsten' het meest verwerven, omdat de gemeenschap van hùn produktiviteit in hoge mate afhankelijk is. Het principe dat de meest

produktieven tegelijk ook het meest moeten krijgen, is een principe dat ook vaak als legitimering opduikt voor het kapitalisme, waarbij het criterium dan is verbonden met de eigendom over de produktiemiddelen: we moeten de produktiemiddelen in het bezit geven van diegenen, die ze het 'meest produktief' zullen aanwenden. Die legitimering kan ook tegelijk een omgekeerd effect hebben; het is omdat een bepaalde groep de beschikking heeft over de produktiemiddelen dat zij het 'produktiefst' is, of pretendeert dat te zijn; zij claimt dan geen hogere remuneratie in termen van rijkdom of inkomen omdat zij het meest produktief is, zij kan die remuneratie claimen omdat zij de macht of de controle heeft over de produktiemiddelen (we verwijzen naar het concept van de 'Aziatische Produktiewijze' en naar Bahro's toepassing van dit concept op de maatschappelijke structuur van de landen van het reële socialisme, Bahro, 1977).

Het bewustzijn van maatschappelijke ongelijkheid, van de oorzaken daarvan en van mogelijkheden om haar positief te remediëren kan dus uitermate variabel zijn. Niet alle maatschappelijke ongelijkheden worden blijkbaar voor *problematisch* gehouden. Het lijkt me interessant te onderzoeken in welke mate er geen verband zou kunnen bestaan tussen *toenemende ideologische legitimatie* van maatschappelijke ongelijkheden enerzijds, en de *feitelijke toenemende irrationaliteit* van diezelfde ongelijkheden aan de andere kant. (cfr. J. Habermas, 1973). In welke mate grijpen heersende groepen niet precies naar allerlei ideologische (bijv. religieuze, natuurrechterlijke, pseudo-wetenschappelijke) argumentaties ten voordele van maatschappelijke ongelijkheid, en dus ter legitimering van hun heersende positie in de maatschappelijke machtsverhoudingen, op het moment dat de (bijv. economische) 'noodzaak' of zelfs maar de 'aanvaardbaarheid' daarvan, steeds duidelijker afneemt of eenvoudig ophoudt te bestaan? Dit zou dan een interpretatie zijn die in lijn ligt met Marx' visie op het stijgende conflict-potentieel tussen de groeiende en ontwikkelende produktieve krachten en de hen tegenwerkende conservatieve produktieverhoudingen, gesteund door een geheel aan legitimeringsmechanismen, van staatsapparaten tot ideologische mystificaties. De recente ideologische revival van liberale zowel als christelijke en conservatieve ideologieën, evenals de opvallend agressieve en intolerante methodes waarbij zij de publieke opinie worden opgedrongen als "enige *realistische* werkelijkheidsbeelden", en andere interpretaties van het maatschappelijk gebeuren meteen worden weggeveegd als niet ter zake doende of discussie-onwaardig kan wel eens een indicator

vormen voor een dieperliggende feitelijke spanning, die de irrationaliteit van de huidige machtsverdeling transparant dreigt te maken. Het is alvast bedenkelijk dat vandaag de heersende klasse haar *nood aan ideologie* en met name haar behoefte aan *herbronning* van haar eigen ideologie niet meer onder stoelen of banken steekt, maar integendeel "het verlies van de oude waarden" een uitermate negatief én bedreigend karakter toedicht. Misschien is wat als "afgunst" gedoodverfd wordt niet zo'n irrationele ethische veroordeling maar integendeel een adequate interpretatie van een effectief onverantwoorde machtsverdeling in onze maatschappij. Het moet toch voor eenieder duidelijk zijn welke opvallende discrepantie er bestaat tussen de houding die alle Westerse regeringen aannemen tegenover het 'sociaal contract' dat vroeger werd aangegaan met de bevolking en waarin hen vaste minimuminkomens, werkloosheidsvergoedingen, ziekteverzekeringen en pensioenen werden verzekerd in ruil voor zgn. "sociale vrede", en het contract dat diezelfde regeringen sloten met grote banken, om aan liquide middelen te geraken. Welnu, terwijl dat laatste contract secuur en op de letter na gevolgd wordt en regeringen netjes de overmatige intrestvoeten voor schulden aan het financieelkapitaal blijven afdragen — dit contract is immers 'wet', haar navolging onvermijdelijke noodzaak — lappen regeringen dat eerste contract aan hun laars en hakken zij, niettegenstaande een toch wel meer dan opvallend rustig sociaal klimaat, in op zowat alle sociale voorzieningen; dat contract blijkt op geen enkele manier bindende implicaties te bevatten... voor regeringen. Het blijft de vraag of *deze* interpretatie van de legitieme plichten van een overheid blijvend door een bevolking zal worden aanvaard. Ik zou pleiten voor wat meer afgunst dus, vanwege een bevolking die ziet hoe nauwgezet het ene contract wordt nageleefd, terwijl het andere systematisch met voeten wordt getreden.

Voetnoten

1. Barrington Moore meent dat die rol niet moet worden overschat : "German intellectuals did establish a revolutionary party. Then pressure from the workers transformed it into a reformist one... this happened partly because nothing else seemed possible." (Barrington Moore, 1978, p. 477).
2. Volgens Walster E. & Walster G.W. (1975, pp. 21 e.v.) leiden tijdsdwang en dringendheid tot gelijkheidsargumenten : hoe minder tijd er is om te discussiëren over een bepaalde verdeelwijze, of om een verdeling uit te voeren, hoe waarschijnlijker dat men voor een gelijke verdeling zal opteren. Verder wijzen ze nog op de communicatiekosten van een verdeelwijze (hoe duurder, hoe waarschijnlijker een gelijke verdeling) evenals op het belang van wát verdeeld wordt en de invloed van de verdeling op toekomstige beslissingen (hoe minder belangrijk en invloedrijk, hoe...)
3. Dit, aldus Piven & Cloward, in tegenstelling tot het wereldbeeld van de volkswagen zelf, dat heel wat beperkter zou zijn, en waarin het ongenoegen een heel wat concretere, situationeel beperkte betekenis heeft. (Piven & Cloward, 1977, pp. 20 e.v.). Volgens hen grijpt ook een revolutie maar plaats, wanneer en slechts wanneer mensen in een maatschappij hun "gewone leven" niet meer kunnen leven zoals ze dat gewend zijn. Ook volgens Barrington Moore zijn revoluties geen bewegingen, die een gevolg zijn van "rising expectations", maar veeleer van "desperation"; wanneer het echt niet anders kan. Beide stellingen, nl. (a) de beperkte verwijzingscontext van het gevoel van relatieve ontbering en (b) de 'conservatieve' ingesteldheid die de opstand motiveert ($\neq$ legitimeert) stellen het 'proletariërs aller landen ...' flink op de helling. Nochtans moet er omgekeerd op worden gewezen dat (1) indien er dan al een maatschappelijke klasse is, die regelmatig getuigt van een "ruimere" solidariteit dan het beperkte, situationele eigenbelang, het wel de arbeidersklasse is, (2) dit precies veel te maken heeft met hun vergelijkbare sociale positie in het bedrijf en (3) het nog de vraag is wát men conserveren wil. Bovendien willen we erop wijzen dat o.i. het appèl doen op 'de mensheid', in termen van 'universele rechten' ongetwijfeld een verschijnsel is van de 20ste eeuw, dat verder is doorgedrongen, dan een louter "vertoog van elites"; het is een taal waarin de meest afgezonderde bevrijdingsbeweging haar strijd legitimeert. Ongetwijfeld is dit vertoog een produkt van elites en ongetwijfeld is het langs hun verspreiding in grote mate geuniversaliseerd. Neemt niet weg dat het feit zelf dat dit vertoog een dergelijke wijde verspreiding kon verwerven, op méér wijst dan het loutere Westerse imperialisme, of de belangen van elitaire machtsgroepen alléén (Cfr. hierover W.F. Wertheim, 1971)
4. H. Cantrill had in zijn internationaal onderzoek (verricht in India, V.S., Brazilië, West-Duitsland, Nigeria, Fillipiënen, Egypte, Joegoslavië, Cuba, Dominicaanse Republiek, Israël en Panama, in de periode 1957-1963) volgende 4 vragen gesteld in een enquête : (1) Ieder van ons wenst zekere dingen in zijn leven. Wanneer je erover nadenkt wat echt belangrijk is in uw leven, wat zijn uw wensen en verlangens voor de toekomst, (2) Nu, aan de andere kant van de médaille, wat zijn uw bezorgdheden en angsten mbt. de toekomst, (3) Wat zijn uw wensen en verlangens voor de toekomst van uw land, (4) wat zijn uw zorgen en angsten mbt. de toekomst van uw land ? 55 % van alle ondervraagden stelden 'economische' waarden voorop, terwijl een waarde als 'participatie' minder dan 1 % scoorde, gemeenschapsgevoel 27 %, zelf-realisatie (op economisch vlak) 7 %, veiligheid 5 % en

ideologische coherentie 2 %. Het is zeer de vraag of men, op grond van dergelijke vragen waarden-hiërarchiserende conclusies mag trekken; wanneer zekerheid over het gerealiseerd zijn van de welvaarts waarde, een noodzakelijke voorwaarde vormt voor het realiseren van de andere waarden, dan kan men een dergelijk besluit niet trekken.

5. Uit een dergelijk onderzoek kan men evenmin besluiten trekken over de feitelijke attitude van mensen t.a.v. waarden en waarden-schending, en de evaluatie die ze daarvan maken in een enquête (cfr. Barnsley, 1972, pp. 115 e.v. die hierover een aantal onderzoeken citeert), terwijl anderzijds in technieken als de open-vraag enquête interdependenties tussen de verschillende evaluaties verloren (kunnen) gaan (Zo wijst Galtung erop dat consistentie tussen feitelijk gedrag en evaluaties van dat gedrag slechts optreden t.a.v. het recente verleden en de nabije toekomst. Vragen naar 'algemene waardenoriëntaties' — zoals in Cantrills onderzoek — verliezen iedere band met de realiteit die verder of vroeger lag. (Galtung, 1973, pp. 126 e.v.). Hiermee betwisten we niet dat economische waarden waar ook ter wereld voor mensen het 'belangrijkst' zijn, maar die 'belangrijkheid' moet als een 'dringendheid' worden geïnterpreteerd, en niet als een "algemene waardenoriëntatie". (cfr. Sigelman Lee & Simpson Miles, 1977).

Bibliografie

- Bahro R. (1977) *Die Alternative. Zur Kritik des real existierenden Sozialismus*, Frankfurt am Main.
- Barnsley, T. H. (1972) *The Social Reality of Ethics*, London.
- Barrington Moore Jr. (1978) *Injustice. The Social Bases of Obedience and Revolt*, London.
- Braudel F. (1969) *Ecrits sur l'Histoire*, Paris.
- Cantrill H. (1965) *The Pattern of Human Concerns*, New Brunswick
- Cohn N. (1957) *The Pursuit of the Millenium*, London.
- De Tocqueville A. (1955) *The Old Régime and the French Revolution*, New York.
- Eckhoff T. (1974) *Justice, Its Determinants in Social Interaction*, Rotterdam.
- Flew A. (1980) *The Politics of Procrustes. Contradictions of Enforced Equality*, London.
- Freud S. (1970) *Het ik en de Psychologie van de Massa*, Amsterdam.
- Galtung J. (1973) *Theory and Methods of Social Research*, London.
- Gurr T.R. (1970) *Why Men Rebel ?* Princeton, New Jersey.
- Habermas J. (1973) *Legitimationsprobleme in Spätkapitalismus*, Frankfurt am Main.
- Hayek F.A. (1978) *Law, Legislation and Liberty. A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy*, 1978.
- Lockwood D. (1966) *Sources of Variation of Working Class Images of Society*, *Sociological Review* XIV, 3, pp. 249–267.
- Mann M. (1973) *Consciousness and Action Among the Western Working Class*, London.
- Mathiessen T. (1972) *The Defences of the Weak. A Sociological Study of a Norwegian Correctional Institute*, London.
- Nozick R. (1974) *Anarchy, State and Utopia*, New York

- Piaget J. (1977) *The Moral Judgment of the Child*, Harmondsworth.
- Piven F.F. & Cloward R.A. (1977) *Poor People's Movements. Why they Succeed, How they Fail*, New York.
- Raes K. (1983) *Aan hen de keuze? Een kritisch essay over de ideologie van het neo-liberaal bezitsindividualisme*, Gent.
- Raes K. (1983) Marx en het Rechtvaardigheidsprobleem, *Recht en Kri-tiek*, 4, pp. 402–436.
- Rawls J. (1971) *A Theory of Justice*, Oxford.
- Rudé G. (1959) *The Crowd in the French Revolution*, Oxford.
- Runciman W.G. (1972) *Relative Deprivation and Social Justice. A Study of Attitudes to Social Inequality in Twentieth Century England*, Harmondsworth.
- Schuylt C.J.M. (1971) *Rechtssociologie. Een Terreinverkenning*, Rotterdam.
- Sigelman L. & Simpson M. (1977) A Cross-National test of the Linkage between Economic Inequality and Political Violence, *Journal of Conflict Resolution*, XXI, 1, pp. 105 e.v.
- Toch H. (1965) *The Social Psychology of Social Movements*, Indianapolis
- Vilrocx J. (1981) *Werknemers in Onzekerheid*, Gent.
- Walster E. & Walster G.W. (1975) Equity and Social Justice, *Journal of Social Issues*, 31, 3, pp. 21 e.v.
- Wertheim W.F. (1971) *Evolutie en Revolutie, de golfslag van de emancipatie*, Amsterdam.
- Worchel P., Hester P.G. & Kapala P.S. (1974) Collective Protest and Legitimacy of Authority; Theory and Research. *Journal of Conflict Resolution* XVIII, 1, pp. 37 e.v.
-